

NACIONALNI IZVJEŠTAJ / BOSNA I HERCEGOVINA

Centar za sigurnosne studije - BIH
Centre for Security Studies - BH

DEZANGAŽMAN, REHABILITACIJA I REINTEGRACIJA STRANIH TERORISTIČKIH BORACA

MART 2022

This project was funded by
the European Union's Internal
Security Fund - Police

These contents represent the views of the authors only and is their sole responsibility. The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.

Sažetak

Tokom posljednje decenije, BiH se suočavala sa problemom pridruživanja BiH građana stranim terorističkim organizacijama, te problemima nakon njihovog povratka. Odlasci na strana ratišta su zabilježeni u periodu od 2012. do 2015. godine. Posljednji povratak je bio u decembru 2019. godine, ali je i dalje određeni broj BiH građana u Siriji i očekuje se njihova repatrijacija. Uzimajući u obzir stavove određenih država zapadne Evrope i manjka napora za repatrijacijom njihovih građana iz Sirije i Iraka, države Zapadnog Balkana mogu se pohvaliti svojim radom, koliko god to bilo ograničeno. U ovom izvještaju su analizirani ključni faktori u procesu repatrijacije, reintegracije i rehabilitacije. Institucionalna saradnja se smatra temeljem za bilo kakve sljedeće korake. Pristup povratnicima u zatvoru, uz spremnost osoblja je također od važnosti, posebno u programima odgoja i tretmana. Mjere reintegracije poduzete od različitih aktera tokom ovog procesa, su prilično oskudne. Manjak političke volje utiče na moguće sljedeće korake i mjere koje bi se poduzele. Uz to, utiče i na ranjive kategorije (žene i djeca) u njihovom procesu reintegracije u društvo, posebno zbog tog što se moraju suočavati sa predrasudama ili odbacivanjem kao člana društva. Sve ovo će biti analizirano, naglašavajući najveće prepreke, te šta je zajedničko ključnim akterima u njihovom pristupu povratnicima.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Institucionalna saradnja/Međuvladina saradnja.....	3
3. Proces procjene rizika za povratnike i pojedince uključene u terorizam i nasilni ekstremizam	
6	
4. DRR programi u zatvorima/kazneno-popravnim zavodima	7
5. Kapaciteti/spremnost zatvorskog osoblja	9
6. Mjere reintegracije.....	11
7. Ranjive kategorije – žene i djeca	14
8. Zaključak.....	15
Literatura:.....	17

Skraćenice

BiH Bosna i Hercegovina

DRR Dezangažman, Reintegracija i Rehabilitacija

IZ Islamska zajednica u BiH

IOM International Organization for Migration (Međunarodna organizacija za migracije)

KPZ Kazneno-popravni zavod

MENA Middle East and North Africa (Bliski istok i Sjeverna Afrika)

MUP Ministarstvo/a unutrašnjih poslova

OSA Obavještajno-sigurnosna agencija BiH

PTSP Post-traumatski stresni poremećaj

SIPA State Investigative and Protection Agency (Državna agencija za istrage i zaštitu)

Funded by
the European Union

1. Uvod

Važno je istaći ključne pokretače radikalizacije i nasilnog ekstremizma u Bosni i Hercegovini (BiH), kao osnov daljih istraživanja i analiza. Vidal (2020) spominje važnost socio-ekonomsko i političke nejednakosti koje pokreću radikalizaciju u MENA regiji, kao i na Balkanu. Još jedan ključni faktor jeste religija, koja je opisana kao polazna tačka za proces radikalizacije. U kontekstu BiH, Korajlić i drugi (2020) analiziraju socio-konomsku i političku situaciju koja je omogućila radikalizaciju. Siromaštvo uglavnom vodi do nejednakog pristupa obrazovanju, stoga i nezaposlenosti, a građani BiH su tim više podložni radikalizaciji. Od jednakе važnosti jeste i činjenica da su drugi ključni motivi pretežno na individualnom nivou. Korajlić i drugi (2020) navode da je 75% njihovog klaster uzorka¹ bilo nezaposленo prije odlaska u Siriju i Irak, te da većina „putnika“ dolazi iz porodica bez ikakvih prihoda. Dakle važno je istaći ulogu religije, u ovom slučaju Islama, u procesu radikalizacije koja često vodi u nasilni ekstremizam. Među intervjuisanim povratnicima, zajednički motiv za odlazak je bio da „isprave nepravdu“. Osjećali su potrebu da pomognu muslimanima koji trpe ogromnu nepravdu. Također, skoro svi uključeni u ovaj uzorak su rekli da užasni prizori i zločini tokom 1990ih u BiH, nisu bili njihov motiv za odlazak u Siriju i Irak. Ipak, svi od njih su iskusili gubitak, nasilje i nepravdu učinjenu njima i njihovim porodicama tokom rata u ovom periodu. Iako Korajlić i drugi (2020, 54) spominju kako je ovaj intervjuisani uzorak uglavnom govorio o „globalnoj nepravdi učinjenoj [muslimanima u Siriji i Iraku] kroz različite pristupe i načine“, kao glavnom motivu za odlazak, različita istraživanja su jasno pokazala važnost socio-ekonomsko i političke situacije.

Prema DRIVE01 intervjuu², neki od motiva za odlazak, a time i faktora radikalizacije, su uglavnom finansijski faktori, a neki su čak vezani i za probleme sa mentalnim zdravljem. Dalje se navode problemi sa porodicom (svađe u porodici, između roditelja i djece). Porodične nesuglasice predstavljaju veliki problem, s obzirom da je većina ovih ljudi u ranim 20-im, ili čak 18-19-godišnjaci. Neki od njih odlaze sami, neki se vjenčaju šerijatski i povedu svoje porodice u Siriju i Irak. Uglavnom, čini se da je najčešći motiv odlaska religijska ideologija. Ovi ljudi su uglavnom imali jako slabo religijsko obrazovanje (ili nikakvo). Tradicionalni Islam u BiH se njeguje stoljećima, posebno kroz osnovno religijsko obrazovanje (mektebe), koje ovi ljudi uglavnom nisu poхаđali. Uz ovaj manjak religijskog obrazovanja, ostavlja se dosta prostora za pogrešno tumačenje ili nametanje pogrešnih shvatanja Islama. DRIVE01 i DRIVE04 sagovornici su ipak naglasili važnost socio-ekonomsko i političke situacije u BiH, kao motiva za odlazak ili pokretača radikalizacije u BiH. Također, učesnici u fokus grupi su istakli neznanje, znatiželju i jednim dijelom emocije (ljubav) kao motive za odlazak.

DRIVE01 sagovornik navodi kako su prvi zabilježeni odlasci BiH građana u Siriju bili tokom 2012. godine, sa određenim brojem odlazaka zabilježenih i do kraja 2014. godine. Uzimajući u obzir ove periode odlazaka i smanjen broj istih krajem 2014., izmjene Krivičnog zakona³ BiH tokom te godine se mogu smatrati brzom reakcijom na rastući trend odlazaka na strana ratišta i

¹ 11 povratnika iz Sirije i Iraka i 9 članova porodica onih koji su otišli u ovu regiju.

² Pet intervjuja je održano sa službenicima iz sigurnosnog sektora (državna institucija, policijska agencija, zatvor), te iz službi za socijalni rad i ekspertom u ovom polju.

³ Službeni glasnik BiH, broj. 3/2003, 32/2003 – ispravka 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018 i 46/21 od 27. Jula 2021 – Odluka Visokog predstavnika za BiH.

uključenosti u terorističke aktivnosti. Sve manji broj odlazaka i sve veći broj povrataka (samostalnih) se može povezati sa kriminalizacijom pridruživanja stranim vojnim, paravojnim ili parapoličijskim formacijama, između ostalih terorističkih aktivnosti (DRIVE01 intervju).

Na Strategiju BiH za prevenciju i borbu protiv terorizma 2015-2020 se može gledati kao na potvrdu posvećenosti prevenciji i borbi protiv nasilnog ekstremizma. Ova Strategija je uključivala određeni broj aktivnosti koje se tiču ranih upozorenja radikalizacije, prevencije, saradnje sa nevladinim organizacijama, te vjersku zajednicu. Sve ove aktivnosti su planirane i usmjerene ka razvoju demokratskog društva. Njihova implementacija je uključivala različite aktere, kao što su Ministarstvo sigurnosti BiH, Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP), pravosudne institucije, organizacije civilnog društva, lokalna zajednica itd. Ipak, kako navodi DRIVE03 sagovornik, ova prethodna Strategija je kreirana sa idejom da su ovi odlasci trajni, te da zbog toga postoji manjak posvećenosti rehabilitaciji i reintegraciji povratnika u ovom dokumentu. Državne institucije imaju u planu posvetiti jednu trećinu novog strateškog dokumenta (za prevenciju i borbu protiv terorizma) procesu deradikalizacije, rehabilitacije i reintegracije, u dijelu pod nazivom Prevencija.

Pretpostavlja se da broj BiH građana koji su otišli u Siriju u periodu 2012-2015, iznosi oko 300 (DRIVE01 intervju). Korajlić i drugi (2020) navode kako je, do januara 2020., zabilježen povratak 80 ljudi. Vjeruje se da je oko 90 BiH građana još uvijek u Siriji i Iraku, dok se za broj poginulih, pretpostavlja da iznosi oko 130.⁴ Kako je već spomenuto, posljednji povratak, organizovan od strane države, desio se u decembru 2019. godine, uz pomoć vlade SAD, kada se vratilo 25⁵ BiH državljana iz Sirije i Iraka (DRIVE01 intervju).

Reakcija lokalne zajednice na povratnike (posebno one koji su odslužili kaznu zatvora) ima veliku ulogu u njihovom procesu reintegracije i rehabilitacije. Korajlić i drugi (2020) navode kako, na osnovu sprovedenog istraživanja⁶, 31% građana vjeruje da je radikalizam donekle problem u njihovoj zajednici, dok 8% ispitanika vjeruje da je to veliki problem u njihovoj zajednici. Međutim, 60% ispitanika ima negativno mišljenje o odlascima u Siriju i Irak. Još jedan ključni nalaz istraživanja jeste da 33% ispitanih građana smatra da povratnici nisu dobrodošli u njihovu lokalnu zajednicu, a 36% ih smatra prijetnjom njihovom društvu.

Učesnici u fokus grupi smatraju da povratnici imaju iskrivljenu sliku o Islamu i prilično ograničen pogled na religiju. Glavna asocijacija sa pojmom „povratnici“ kod ovih učesnika je pretežno negativna, s obzirom da ovaj pojam povezuju sa ratom, traumom, nasiljem, strahom, nesigurnošću (uključujući i moguće emocije povratnika).

Nadalje, Pečković (2018) govoreći o mišljenju omladine o radikalizmu i nasilnom ekstremizmu, ističe kako većina ispitanih građana⁷ ima negativno mišljenje o radikalizmu i da smatraju radikalizam skoro isključivo vezanim za religiju. Velika većina njih smatra radikalizirane osobe iracionalnim, needukovanim itd. Ipak, drugi izvori navode kako lokalne zajednice pretežno prihvataju povratnike kao dio društva. Među te izvore spadaju dva intervjuja sprovedena u svrhu

⁴ Ove brojke nisu konačne, s obzirom da postoje razni faktori koji utiču na metode prikupljanja potrebnih informacija, kao što su različiti (i ne potpuno tačni) izvori informacija.

⁵ Sedam odraslih muškaraca, šest žena i dvanaestoro maloljetne djece.

⁶ 231 odrasla osoba je učestvovala u anketi (Kanton Sarajevo, Zeničko-Dobojski Kanton, Tuzlanski Kanton, Unsko-Sanski Kanton)

⁷ 551 učesnik dobne starosti 15 – 30, iz 60 gradova i općina širom BiH.

ovog izvještaja (DRIVE03 i DRIVE04). S druge strane, tokom diskusije fokus grupe, spomenuto je kako zajednica još uvijek ima neke predrasude prema ženama povratnicama.

2. Institucionalna saradnja/Međuvladina saradnja

Učesnici fokus grupe su institucionalnu saradnju i spremnost na rad sa povratnicima opisali kao vrlo lošu. Državni organi i relevantne institucije uključeni u proces repatrijacije BiH građana, nisu bili spremni za period nakon njihovog povratka i posljedice njihovog odlaska. Problem u radu sa povratnicima se javlja u otežanom pristupu zbog njihove dugogodišnje traume uzrokovane uslovima u kojima su živjeli, kao i cijelokupne situacije u zoni sukoba. Ključni akteri, kao što su službe za socijalni rad, nisu imali nikakve smjernice za rad sa povratnicima, nego su se oslanjali na svoje radno iskustvo i kapacitete (DRIVE05 intervju).

BiH još uvijek nije kreirala programe za deradikalizaciju, rehabilitaciju i reintegraciju povratnika (DRR), iako je posljednji povratak zabilježen u decembru 2019. Državni organi nastoje uključiti različite aktere iz polja obrazovanja, zdravstva, te centre za socijalni rad (DRIVE01 intervju). Drugi akteri koje se nastoji uključiti su Ministarstva unutrašnjih poslova, pravosudni sistem, sigurnosne i obavještajne agencije, nevladine organizacije, lokalne zajednice, te vjerske institucije. Ovakva saradnja je neophodna, s obzirom da su državne vlasti svjesne važnosti ovih aktera u DRR procesu.

DRR programi se tek trebaju implementirati, samim tim i inicijativa lokalne zajednice se tek treba vidjeti. Potrebno je istaći jednu od najvažnijih institucija u ovom procesu – centri za socijalni rad. DRIVE01 i DRIVE02 sagovornici smatraju da je o prijeko potrebno unaprijediti kapacitete i edukovati osoblje u ovim službama, s fokusom na fenomen povratnika i važnost DRR programa. Ova služba je jedan od ključnih aktera, posebno u post-penalnom periodu povratnika, s obzirom da im centri za socijalni rad trebaju pružiti podršku na različite načine u njihovom procesu reintegracije i resocijalizacije. Upravo zbog ovoga se treba istaći važnost poboljšanja kapaciteta centara za socijalni rad. Učesnici u kreiranju nove Strategije planiraju uključiti i DRR proces u ovaj strateški dokument (DRIVE01 i DRIVE03 intervju). Zabilježeno je kako je BiH, tokom 2021., jedina država u regiji bez nove Strategije za borbu protiv terorizma (Trepanić, 2021). Nacrt novog dokumenta bi se trebao proslijediti Vijeću ministara u prvom kvartalu ove godine (2021). Državni organi su, imajući na umu buduće povratke stranih boraca i njihovih porodica, zatražili od sigurnosnih i obavještajnih agencija u BiH procjenu rizika za povratnike, u svrhe izrade ovog dokumenta. Detalji ovih procjena, očekivano, nisu dostupni javnosti.

Kad je riječ o angažmanu države (BiH) u prevenciji i borbi protiv terorizma i nasilnog ekstremizma, policijske agencije imaju ograničene mogućnosti učešća u prevenciji, s obzirom da ove agencije predstavljaju represivni aparat (DRIVE04 intervju). Iako su ovi naporci započeli sa strateškim dokumentom za prevenciju i borbu protiv terorizma, policijske agencije su pokazale nešto ozbiljniji pristup kad su se uključile u Interresornu radnu grupu.⁸ U ovoj grupi, osim službenika iz sigurnosnog sektora, uključen je i tzv. „ne-sigurnosni“ sektor, tačnije zdravstvo, socijalne službe,

⁸ Puni naziv: Interresorna radna grupa Vlade Federacije Bosne i Hercegovine za izradu i provođenje Akcionog plana za prevenciju i borbu protiv terorizma u Federaciji Bosne i Hercegovine.

eksperti itd. Kad je riječ u prevenciji nasilnog ekstremizma, fokus je na akterima iz civilnog sektora, kao što su škole i centri za socijalni rad (DRIVE04 intervju).

Koordinacioni tim za razvijanje sistema i procedura povratka i prihvata državljana BiH iz zone sukoba Sirije i Iraka je osnovan krajem jula 2021. godine.⁹ U odluci¹⁰ o imenovanju ovog tima, navodi se da su zadaci „kreiranje sistema, procedura i osiguranje neophodnih uslova za siguran, human i kontrolisan povratak i prihvat državljana Bosne i Hercegovine iz Sirije i Iraka i njihovu reintegraciju, rehabilitaciju i resocijalizaciju što podrazumijeva:

- procjenu ovih osoba s aspekta sigurnosti, krivičnog procesuiranja, zaštite prava državljana Bosne i Hercegovine, posebno žena i djece, zdravstvene i psihološke zaštite, socijalne podrške, osiguranja prava na osnovno obrazovanje, pravne pomoći, ekonomске podrške, učešća lokalne zajednice i drugih pitanja od značaja za njihovu reintegraciju, resocijalizaciju i rehabilitaciju. Ove procjene predstavljaju osnov za izradu Plana repatrijacije i Programa reintegracije, rehabilitacije i resocijalizacije.
- izrada Programa reintegracije, rehabilitacije i resocijalizacije za sve kategorije državljana Bosne i Hercegovine koji će sadržavati kratkoročne, srednjoročne i dugoročne mjere sigurnosti, zatim mjere zdravstvene i socijalne zaštite, osiguranje pristupa obrazovanju, ekonomске podrške i zapošljavanja, pravne pomoći u lokalnoj zajednici i druge potrebne mjere.“

Na osnovu ove odluke kojom se imenuje Koordinacioni tim, jedine dostupne informacije vezane za procjenu rizika se nalaze u Članu 5. (Zadaci Koordinacionog tima), gdje se navodi da će povratnici proći kroz sigurnosnu procjenu po povratku iz Sirije i Iraka. Nisu dostupna pojašnjenja (niti u Odluci, niti kroz intervju) o ovim procjenama, tj. da li su na individualnom ili državnom nivou.

Gledajući na ove nalaze/informacije, čini se da je prisutna politička volja za prevencijom i borbom protiv terorizma, te za DRR programima. Međutim, poduzimanje konkretnih aktivnosti se još očekuje. Osim što se „čeka“ na novu Strategiju, potrebno je spomenuti šta nude postojeći zakonodavni i institucionalni okvir po pitanju tretmana povratnika i pojedinaca osuđenih za terorističke aktivnosti. Dakle, kao što je spomenuto, Krivični zakon BiH kriminalizuje učešće u raznim ilegalnim i stranim formacijama, među ostalim terorističkim aktivnostima. Dalje, Krivični zakon BiH jedva da i spominje rehabilitaciju osuđenika. To se može vidjeti u Članu 100. Krivičnog zakona BiH „Izricanje krivičnopravnih sankcija punoljetnim licima za krivična djela koja su učinili kao maloljetnici“. U ovom članu, rehabilitacija¹¹ se spominje isključivo kao kazna odrasloj osobi koja je počinila zločin kao maloljetna, a da su tokom suđenja napunili 21. godinu. Također, Član 117., naziva „Rehabilitacija“, sadrži informacije koje se odnose na tretman osuđenika nakon odsluženja kazne, tj. osuđenici „uživaju sva prava utvrđena ustavom, zakonom i drugim propisima“ (osim onih ograničenih sigurnosnim mjerama). Kao što se može zaključiti, trenutno nema zakona koji se odnose na DRR religijskih ekstremista i povratnika iz stranih zona sukoba, što je potvrđeno tokom DRIVE01 intervjuja. Važno je dodati i mišljenje DRIVE03 sagovornika, koji ističe da nema potrebe za zakonskom regulacijom DRR programa, jer se uglavnom temelje na

⁹ Vijeće ministara BiH je imenovalo ovaj tim na svojoj 42. sjednici održanoj 22. jula 2021.

¹⁰ Dokument, broj63/21, Službeni glasnik BiH.

¹¹ Uz brisanje osude i pravnih posljedica osude.

društvenim naporima. Ipak, mnogi faktori ukazuju na potrebu za ovom regulacijom, s obzirom da su ovi programi ključni za deradikalizaciju i eliminisanje potencijalnih sigurnosnih rizika.

Prilično je teško povezati ove informacije sa stavovima državnih organa, koji govore da definitivno postoji politička volja za rad na prevenciji i borbi protiv nasilnog ekstremizma, te za rad na DRR povratnika, imajući na umu činjenicu da BiH već godinu dana nema Strategiju za prevenciju i borbu protiv terorizma, kao ni jasno definisane i implementirane DRR programe. S druge strane, DRIVE03 sagovornik navodi kako postoji politička volja za rad na ovim poljima. Ipak, očigledan je nedostatak političke volje za reintegracijom i rehabilitacijom povratnika.

Jedan od izazova u saradnji između institucija, ali i cjelokupnog DRR procesa, jeste činjenica da ljudi koji su uposleni u ovim institucijama nemaju prethodno znanje o fenomenu stranih terorističkih boraca, povratnika sa stranih ratišta, radikalizaciji itd. (DRIVE01 intervju). Samim tim, jasna je potreba za edukacijom i obukom, s obzirom da su u pitanju ključni akteri u pružanju podrške radikaliziranim pojedincima i povratnicima.

Još jedan od izazova jeste nedostatak kvalitetne saradnje i komunikacije između ključnih institucija, kao što su kazneno-popravni zavodi (KPZ) i tužilaštvo. Tokom DRIVE02 intervjuja, istaknuto je kako postoji određeni „jaz“ između ovih institucija kada je riječ o razmjeni podataka. Razmjena podataka omogućava KPZ da unaprijeđe svoj rad sa ovom kategorijom zatvorenika. Te informacije mogu značajno poboljšati procjene rizika koje se provode u ovim zavodima, te ustanoviti sljedeće korake u pristupu ovim zatvorenicima. S obzirom da je jasan nedostatak znanja o ovom problemu, DRIVE01 ispitanik ističe kako su se državni organi, u nekoliko navrata, fokusirali na edukaciju službenika koji su direktno uključeni u ove procese. Osim upoznavanja sa fenomenom radikalizacije i stranih terorističkih boraca, nastojali su i informisati ove službenike o situaciji u Siriji i Iraku tokom boravka ovih povratnika, šta očekivati po povratku istih itd. Također, navodno postoji grupa dobro obrazovanih ljudi koji su spremni na rad sa povratnicima. Međutim, ove obuke nisu realizovane kako je planirano, što se tiče broja održanih obuka. Održano je znatno manje obuka, na šta su posebno uticale restriktivne mjere tokom pandemije. Ova situacija je prilično dinamična i mijenja se svaki dan, stoga je jasna potreba za prilagođavanjem. Ovi službenici rade u ključnim regijama u BiH, gdje je ovo znanje neophodno radi kreiranja pristupa povratnicima (DRIVE01 intervju). Jedan od najvećih izazova u institucionalnoj saradnji jeste nedovoljna razmjena podataka (DRIVE04 intervju). Prilično je jasna potreba za boljom razmjenom podataka, s obzirom da olakšava realizaciju procjena rizika, a uz to i poduzimanja konkretnih mjera. Ipak, ističe se da je razmjena podataka između policijskih agencija i KPZ standardna – ako KPZ procijene da ima potrebe za razmjenom podataka. Ovakva saradnja je opisana kao prilično dobra, ali da svakako ima prostora za poboljšanjem.

Azinović i Bećirević (2017) ističu kako ove ključne agencije i institucije uglavnom imaju svoje mehanizme i standarde kojima se koriste pri evidenciji povratnika. Sama mogućnost dvojnog državljanstva¹², promjene identiteta i sl., ovim akterima značajno otežava potpunu i ispravnu evidenciju. Osim ovih izazova, izgleda da ne postoji ni standardizovani mehanizam za procjenu rizika. U konačnici, za sada je nedostatak komunikacije i saglasnosti u pristupu povratnicima i njihovima DRR procesima, glavni problem institucionalne saradnje.

¹²Problem sa ovim slučajevima jeste u pronalasku načina da se evidentiraju ljudi koji su otišli u Siriju i imaju državljanstvo, ali ne žive u BiH, te oni koji su porijeklom iz BiH, a žive u drugoj državi (najčešće EU država).

3. Proces procjene rizika za povratnike i pojedince uključene u terorizam i nasilni ekstremizam

Azinović i Bećirević (2017) u svom izvještaju navode izazove koje sigurnosne i obavještajne agencije i državni organi BiH imaju u vezi sa procjenom rizika stranih boraca i njihovih porodica. Kako je već spomenuto, državni organi BiH nemaju usaglašene procese i alate za procjenu rizika. Ovi akteri su svakako svjesni činjenice da povratnici i pojedinci uključeni u terorizam i nasilni ekstremizam predstavljaju prijetnju sigurnosti, čak iako je u pitanju potencijalna prijetnja. U ovom izvještaju, važna napomena jeste da neki (izvori) smatraju kako bi povratnici mogli biti razočarani i nezainteresovani za učešće u nasilnim aktivnostima. Činjenica da bi i dalje mogli predstavljati potencijalnu sigurnosnu prijetnju je jasna, a njihova nezainteresovanost za nasiljem se može jedino ostvariti kroz uspješne DRR programe.

Također, spominje se da bi, osim povratnika i već radikaliziranih pojedinaca, procjene rizika trebale uključivati i potencijalne žrtve (uglavnom mlade osobe) radikalizacije koja bi mogla voditi u nasilni ekstremizam. Dakle, proces deradikalizacije trebao bi uključivati i potencijalne žrtve, ali i one za koje se sumnja da bi mogli imati ovakav uticaj na njih. Naglasak treba biti na individualnom pristupu u procjeni, s obzirom da je ovakav pristup potreban i tokom DRR procesa. Ovi autori su također istakli i važnost policijskih agencija kao ključnih aktera u procjenama rizika na lokalnom nivou, s obzirom da „služe kao osnova za poduzimanje budućih mjera ili nadzora“ (2017, 31).

Istraživački tim je tokom DRIVE02 intervjua prikupio informacije vezano za procjene rizika zatvorenika koje su obavezne i nad kojima se vrši revizija svakih šest mjeseci, kako bi se procijenilo da li je potrebna nova procjena. Postoje dvije vrste procjene rizika: klasična i dodatna. Klasična procjena se vrši sa svim zatvorenicima, dok se dodatna, posebno kreirana za ovu kategoriju, vrši sa povratnicima sa stranih ratišta. Svrha ove procjene rizika jeste prikupiti što više ulaznih informacija, kako bi se otkrio stepen radikalizacije ovih zatvorenika. Cilj procjene je da se kreira prognoza njihovog ponašanja, te otkriju dodatni potencijalni sigurnosni rizici. U KPZ, ove procjene provode se od strane Posebnog odjeljenja za prijem i observaciju, tj. uključuje socijalnog radnika, psihologa, šefa ovog odjeljenja, pripadnika sektora osiguranja, stručnog saradnika za observaciju (DRIVE02 intervju). Osim ovih procjena, vrši se i reklasifikacija svih zatvorenika radi poduzimanja potrebnih mjera u budućnosti, kao što se navodi u zakonu BiH o Izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera. Uz to, izgleda da postoji ustanovljena metodologija za ove procjene rizika za zatvorenike, s obzirom da postoje klasični i dodatni obrazac, koji bi se trebali koristiti u određenim KPZ. DRIVE01, DRIVE02 i DRIVE04 sagovornici nisu upoznati sa alatima za procjenu rizika kao što su VERA-2R, RRAP ili ERG22+.

Procjene rizika se vrše i kroz prethodno spomenuti Koordinacioni tim. Ove procjene uključuju sve policijske agencije u BiH, te Obavještajno-sigurnosnu agenciju BiH (OSA BiH). S obzirom da ovi izvještaji sadrže povjerljive informacije, pristup istim je ograničen. Ove procjene se vrše jednom godišnje, na državnom nivou. Kako postoje različite procjene rizika, procedure i akteri koji ih provode, navodno je uloga policijskih agencija da ustanove važne faktore¹³ i prezentuju ih akterima koji će zapravo sprovoditi ove procjene. Ove procjene rizika se vrše u koordinaciji sa

¹³ Ovi faktori ukazuju na mogućnost radikalizacije koja vodi ka terorizmu i nasilnom ekstremizmu (desničarski radikalizam, navijački huliganizam itd.)

EUROPOL i TE-SAT izvještajima. Međutim, kako i DRIVE04 sagovornik ističe, bilo kakav nadzor zatvorenika se ne vrši nakon njihovog odsluženja kazne.

Važno je spomenuti i sigurnosne mjere koje se poduzimaju u KPZ radi sprečavanja širenja radikalizacije. Ove mjere uključuju restrikciju (ili čak i zabranu) grupisanja, udruživanja povratnika sa stranima ratišta, u zatvoru. Ovakva potreba za „ujedinjavanjem“ se primjetila posebno kod ove kategorije zatvorenika, što dodatno olakšava radikalizaciju. Stoga je potreba da se udruživanje spriječi sasvim jasna (DRIVE02 intervju).

S druge strane, tokom diskusije fokus grupe, spomenuto je kako Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) pružaju podršku drugim partnerskim agencijama za provođenje zakona. MUP vrše određene provjere, pružaju forenzičke podatke koje prikupe tokom rada na terenu, tako omogućavajući drugim partnerima da poboljšaju svoj rad.

Uzimajući u obzir činjenicu da je određeni broj BiH državljana još uvijek u Siriji i Iraku, potreba za postizanjem dogovora i saradnje u procesu procjene rizika, je jasna. Potrebno je imati na umu i mogućnost da će novi povratnici predstavljati veću sigurnosnu prijetnju od prethodnih, prije svega zbog dužeg boravka, ali i njihovog iskustva. Ovo zasigurno može uzrokovati različite traume, kao i PTSP, pored novih sigurnosnih rizika.

U konačnici, jedina metodologija koja se spominje jeste metodologija kreirana od strane Vijeća Evrope, a koja se koristi u KPZ. Za ove procjene rizika, istraživački tim nije dobio saznanja o tome kakva se konkretno metodologija koristi (DRIVE02 intervju). Kad je riječ o sigurnosnim i obavještajnim agencijama, također nema saznanja o konkretnoj metodologiji, osim toga da niko od navedenih aktera nije upoznat sa alatima za procjenu rizika poput VERA-2R, ERG22+ i slično (DRIVE01, DRIVE02, DRIVE04 intervju). Također, učesnici diskusije fokus grupe nisu istakli neki konkretni strukturirani alat ili metodologiju, niti su takvi podaci dostupni u sekundarnim izvorima.

4. DRR programi u zatvorima/kazneno-popravnim zavodima

Istraživački tim je prilikom DRIVE02 intervjeta prikupio i informacije o tretmanu povratnika u zatvoru. Ovi zatvorenici su odvojeni od drugih povratnika, ali i od zatvorenika koji su potencijalno podložni radikalizaciji. Osoblje u KPZ pažljivo biraju sa kim će povratnici i radikalizirani pojedinci biti u zatvorskoj ćeliji, tako što nastoje da to budu oni na koje je jako teško uticati. Iz istog razloga, povratnici sa stranima ratišta se uglavnom nalaze u ćelijama sa manjim brojem ljudi. Ovakve mjere se temelje na procjenama rizika i evaluaciji ponašanja i osobnosti svakog pojedinca. Dakle, prije nego se poduzmu ovakve mjere, vrši se procjena rizika i evaluacija od strane psihologa, kao krucijalna osnova. Cilj evaluacije psihologa jeste da se ustanovi ukoliko pojedinac ima određeni tip ličnosti, karizmu, ono što će mu omogućiti da imaju uticaj na druge u zatvoru. Postoji period opservacije koji traje do 30 dana, u karantinu. Tokom ovog perioda, vrši se evaluacija koja treba biti finalizirana do kraja karantina. Nakon toga, svaki zatvorenik biva smješten u određeni paviljon, radi daljeg nadzora i evaluacije. Ovo je potvrđeno i u Članu 170. zakona BiH o Izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera. U ovom članu se spominju procjene rizika koje se vrše odmah po prijemu zatvorenika, te kasnije tokom odlučivanja o korištenju pogodnosti. Ove procjene se vrše kako bi se ustanovio nivo rizika za zajednicu u slučaju bijega, te da se procijeni mogućnost pokušaja bijega.

Kako je već spomenuto, postoji dodatni obrazac procjene rizika kreiran za ovu kategoriju zatvorenika. Ovi obrasci su dio priručnika koji bi trebao biti dostupan svim službenicima u KPZ u BiH. Kroz detaljan upitnik, ovi službenici sprovode procjene povratnika (i drugih potencijalno radikaliziranih pojedinaca) i planiraju svoj pristup prema njima. Kad je riječ o stručnom osposobljavanju i obrazovanju, jedan od povratnika je završio školu tokom izdržavanja kazne zatvora. Neki su uspjeli pronaći posao u zatvoru, npr. u kantini, vešeraju i slično. Bitno je istaći da ove mogućnosti nisu dostupne od početka i za svakog zatvorenika. Postoje određene procedure i evaluacije tokom određenog perioda, koje omogućavaju službenicima u KPZ da odluče ukoliko pojedinac pokazuje napredak, da li je poslušan i sl. Ukoliko se ovo potvrdi, mogu iskoristiti neke pogodnosti, kao dopust da vikend (ili određeni period) provedu kući. Dok koriste ove pogodnosti, zatvorenici su u obavezi da prijave svoj odlazak u nadležnu policijsku upravu na početku i na kraju njihovog boravka kući. Za povratnike koji koriste ove pogodnosti, ovaj proces uključuje i javljanje državnim sigurnosnim i obavještajnim agencijama, kao što su Državna agencija za istrage i zaštitu (SIPA) i Obavještajno-sigurnosna agencija BiH (OSA BiH), kao i centrima za socijalni rad.

Ovi programi su kreirani na individualnom nivou, tj. službenici u KPZ imaju individualizirane akcione planove i programe. Osnova ovih programa su ulazne informacije koje omogućavaju bolje otkrivanje potencijalnih problema i poteškoća kod svakog zatvorenika. Ovi problemi, svakako, zavise od ličnosti i ponašanja svakog pojedinca. Za kreiranje ovih programa, evaluacija psihologa je ključna, što je podržano u Članu 20. Zakona BiH o Izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera.

Tokom odsluženja kazne zatvora i učešća u ovim programima, povratnici su pokazali da cijene povjerenje koje im se ukazuje te da ono predstavlja motivaciju za njih. Kao što je spomenuto tokom DRIVE intervjeta, ovo povjerenje nije ukazano na jednak način prema svim zatvorenicima. Zasnivalo se na procjenama rizika i evaluacijama i u konačnici je vodilo do bolje poslušnosti, poštovanja, pozitivnog stava itd., što omogućava korištenje pogodnosti.

Također, jedan od najznačajnijih faktora u pristupu zatvorenicima jesu tzv. programi odgoja i tretmana. Ovi programi su jednaki za sve kategorije zatvorenika i uključuju sportske aktivnosti, vrijeme provedeno u biblioteci, kao i savjetovanje sa odgajateljem. Zatvorski psiholozi imaju posebne programe pristupanja¹⁴, kao što je rad sa pred-otpusnom grupom, gdje se radi na pripremi zatvorenika na život nakon zatvora (DRIVE02 intervju).

Iako ne postoje dodatni, odvojeni programi za povratnike sa stranim ratišta koji su implementirani i finalizirani, ipak je postojala inicijativa da se Islamska zajednica u BiH (IZ) uključi u proces resocijalizacije povratnika, ali nikada nije finalizirana. Uz to, DRIVE02 sagovornik je uočio dva potencijalna problema sa ovom inicijativom: moguć otpor većine zatvorenika prema IZ, ali i moguć otpor određenih članova IZ prema zatvorenicima.

Dalje, ovaj sagovornik je primijetio izazov u pristupu ovim zatvorenicima, a odnosi se na njihov stav, opisujući ih kao samouvjerenje, tvrdoglave, time otežavajući mogućnost potencijalne promjene mišljenja i stavova, a u konačnici i napretka. Drugi izazov se tiče njihove „izbirljivosti“, jer kako ovaj sagovornik navodi, neki su bili izbirljivi iz nekog razloga i sa hranom koja je imala halal certifikat.

¹⁴ Drugi programi uključuju: rad sa ovisnicima, prevencija antisocijalnih stavova.

Još jedna važna informacija zabilježena tokom DRIVE02 intervjeta jesu mjere razdvajanja, koje su pokazale uspjeh. Osoblje je navodno uspjelo postići maksimalne željene efekte, s obzirom da su uspjeli ograničiti uticaj ove kategorije zatvorenika na druge, ali i slične posljedice (kao što je preuzimanje zatvorskog mesdžida i postavljanje pravila koja nisu u skladu sa IZ, ili čak i osnivanje njihovog mesdžida).

Kao što su Azinović i Bećirević (2017, 32) istakli, „za sada, na lokalnom nivou, jedino zatvorsko osoblje i policija imaju bilo kakvu stručnost u problemima vezanim za radikalizaciju“. Ovo se može potvrditi i činjenicom da su policijske agencije zajedno sa kazneno-popravnim zavodima od početka ovog procesa „na prvoj liniji“.

5. Kapaciteti/spremnost zatvorskog osoblja

Istraživački tim je tokom DRIVE02 intervjeta prikupio informacije vezane za kapacitete i spremnost osoblja u kazneno-popravnim zavodima, u njihovom pristupu povratnicima sa stranih ratišta koji su u zatvoru. Prije svega, period koji zatvorenici provedu u karantini, zatvorskom osoblju i psiholozima omogućava da procijene ove pojedince i njihovo ponašanje, s ciljem da se otkrije u kojoj mjeri su radikalizirani. Dalje, omogućava im da isplaniraju programe odgoja i tretmana na individualnom nivou. Uz to, ova evaluacija pruža potrebne informacije i o mogućim sigurnosnim rizicima. Imajući ovo na umu, izgleda da je osoblje spremno da reaguje na potencijalne nove izazove, te da poduzimaju mjere prevencije širenja radikalizacije, ukoliko se otkrije u bilo kojem periodu. Primjećeni su neki elementi uticaja na druge zatvorenike, te su poduzete preventivne mjere koje su se pokazale uspješnim. Ovi elementi uticaja su primjećeni kod povratnika sa stranih ratišta, ali i drugih kategorija zatvorenika. Naizgled, postoje određeni mehanizmi za nadzor i praćenje ponašanja ovih zatvorenika, jer provode određeno vrijeme u karantini, nakon čega im bude dodijeljeno u kojem paviljonu će biti, razdvojeni od drugih povratnika, uz restrikcije grupisanja ovih zatvorenika, kao jedne od preventivnih mjera. Također, čini se da su prisutni i mehanizmi za rano otkrivanje radikalizma i nasilnog ekstremizma, kroz različite procjene rizika i redovne evaluacije zatvorenika. Kako je već spomenuto, procjene rizika za svakog zatvorenika se vrše svakih 6 mjeseci, što omogućava osoblju da odluči postoji li potreba za novom procjenom. Ove procjene i evaluacije su pokazale uspjeh, uglavnom kad je riječ o sigurnosnim rizicima. Jedan od primjera jeste bivši zatvorenik koji je pokazao snažnu sposobnost da utiče na druge (radikalizira). Odslužio je kaznu zatvora zbog regrutovanja, te su zbog toga preventivne mjere morale biti poduzete. Ove mjere su uključivale ograničeno kretanje i komunikacija sa drugim zatvorenicima, s ciljem prevencije radikalizacije, što se pokazalo uspješnim (DRIVE02 intervju).

S druge strane, prvi koraci u ovim aktivnostima su edukacija i obuka zatvorskog osoblja. Velika većina ovih obuka je bila organizovana od strane Vijeća Evrope. Stručnjaci iz BiH i iz Vijeća Evrope su kreirali priručnik za zatvorsko osoblje u BiH. Ovaj priručnik sadrži klasični i dodatni obrazac za procjenu rizika zatvorenika. Kroz ove procese procjene, osoblje je u kontaktu sa zatvorenicima, nadgledaju njihovo ponašanje, izgled, hobije i sl. – bilo šta što će pomoći da se stvori „šira slika“ o ovim zatvorenicima. DRIVE02 sagovornik je istakao kako su u ovom kazneno-popravnom zavodu, prije ovih novih formi, procjene rizika vršili „na svoju ruku“. Još jedan projekat organiziran od strane Vijeća Evrope tiče se rada u grupi – priprema zatvorenika za život nakon zatvora.

Zatvorsko osoblje je slalo i dopise različitim kompanijama, sa upitom o voljnosti i mogućnosti kompanija da uposle ove ljudi nakon njihovog odsluženja kazne. DRIVE02 sagovornik je istakao da nisu dobili nikakav odgovor, niti od jedne od kompanija kojima su se javili. Uz to, sagovornik smatra da je potrebno da država stimuliše poslodavce, kako bi ovi ljudi mogli dobiti posao i u konačnici zadovoljiti svoje egzistencijalne potrebe.

Kad je riječ o ovom kazneno-popravnom zavodu, otprilike oko 20% osoblja je bilo uključeno u obuke. U ove aktivnosti su bili uključeni šefovi odsjeka, pomoćnici direktora i dio zatvorskih policajaca. Bitno je istaći da su ovi projekti/obuke¹⁵, organizirani od strane Vijeća Evrope, uključivali i državne službenike, psihologe, saradnike – ne samo zatvorsko osoblje (DRIVE02 intervju).

Uzimajući u obzir ove projekte i nastojanje da se prilagodi pristup svakom zatvoreniku, pokazuje jasnu namjeru osoblja da se postigne napredak od kojeg će imati koristi i zatvorenici i osoblje. Uz to, ovaj sagovornik je istakao da nije bilo specifičnih ili značajnih žalbi od strane zatvorenika, a u vezi pristupa osoblja prema njima.

Kad je riječ o post-penalnom životu zatvorenika, istaknut je problem nedostatka probacijskih službi u BiH (DRIVE02 intervju). Kako je i spomenuto, institucionalna saradnja je donekle dobra, dok zatvorenici ne odsluže kaznu – nakon toga, saradnja je gotovo nepostojeća, iako zakon BiH o Izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera jasno navodi da su zatvorsko osoblje i drugi relevantni akteri obavezni pružiti pomoć i podršku svakom zatvoreniku nakon odsluženja kazne.¹⁶ Stoga je post-penalni period sistemski problem, koji je i DRIVE01 sagovornik istakao. Jasna je potreba za osnivanjem ovakve službe, koja bi se u konačnici, oslanjala na iskustva zatvorskog osoblja tokom programa odgoja i tretmana sa zatvorenicima. Važnost ove službe se ogleda i u potrebi za ovom službom za one koji su na uslovnom otpustu, s obzirom da su dužni sarađivati tokom tog perioda. Činjenica jeste da je svaki zatvorenik prepušten sam sebi, što uglavnom vodi do visoke stope recidivizma. Stoga je očigledna potreba za probacijskom službom u BiH.

U svakom slučaju, postoji određena procedura za zatvorenike po završetku odsluženja kazne. Prije svega, kazneno-popravni zavodi su u kontaktu sa policijskom upravom i službom za socijalni rad, uz kontakt sa porodicom zatvorenika. Služba za socijalni rad može pružiti pomoć, ali u određenoj mjeri. Kazneno-popravni zavodi obavijeste ove institucije o ovim zatvorenicima, kako bi se bolje pripremili za susret sa njima. Za povratnike, osim ovih institucija, KPZ su u kontaktu i sa državnim sigurnosnim i obaveštajnim agencijama, kao što su SIPA i OSA BiH. Ovim agencijama se šalje sažetak o tretmanu povratnika i obaveštava ih se o njihovom ponašanju, stavovima, kontaktima tokom odsluženja kazne i sl. Čini se da ovakva komunikacija ne traje dugo, s obzirom da je cilj samo da se informišu drugi ključni akteri o važnim informacijama u vezi sa bivšim zatvorenicima.

Dakle, većina edukacija i obuka za zatvorsko osoblje je organizovana od strane Vijeća Evrope. Agencija za državnu službu BiH je organizovala nekoliko edukacija, jednom ili dvaput godišnje. Uz to, u KPZ se rijetko održavaju (informativni) sastanci, koji se smatraju nekom vrstom interne

¹⁵ Nazivi ovih projekata: *Podrška reintegraciji nasilnih i ekskremističkih zatvorenika u Bosni i Hercegovini* i Program Vijeća Evrope za reformu zatvora (kao dio projekta „Unapređenje zaštite ljudskih prava pritvorenih i osuđenih lica“), što se može naći na službenim stranicama Vijeća Evrope (Ured u Sarajevu, BiH) i Vijeća Evrope, web stranica Evropske unije

¹⁶Član 136. i 207.

edukacije. Tokom ovih sastanaka, službenici zavoda razgovaraju o trenutnim i potencijalnim izazovima sa kojima bi se mogli susresti. S tim u vezi, fenomen radikalizma, stranih terorističkih boraca (FTFs) i povratnika je u nekom trenutku bio dio njihove agende. Također, održavane su i radionice koje su organizovali zatvorski psiholozi, gdje se pružala pomoć osoblju koje se bori sa tzv. „burn-out“ sindromom.

6. Mjere reintegracije

Lokalna zajednica je prilično otvorena za prihvatanje povratnika, jer uglavnom nisu stigmatizirani. Zajednica je i ponudila pomoć gdje je potrebna i prikladna (DRIVE03 intervju). Status ovih povratnika u njihovoј lokalnoј zajednici se teško može opisati kao pozitivan ili negativan. Također, kad je riječ o prihvatanju žena povratnica u lokalnu zajednicu, prilično su prihvaćene i nisu stigmatizirane, posebno uzimajući u obzir činjenicu da su podložne kritikama zbog svog izgleda (DRIVE03 intervju). Tokom intervjuja je spomenuto i to da su se ove žene plašile reakcije zajednice, ali da taj strah više nije prisutan. Više je prisutna podrška, iako se opisuje kao „minimalna, nekvalificirana, ali i dalje prijateljska“, a to je ono što im treba. DRIVE04 sagovornik ističe da je fenomen povratnika lokalnoj zajednici bio nakratko zanimljiv, dok je bilo medijskog izvještavanja o tome. Ali, po njihovom povratku u zajednicu, ljudi su se više fokusirali na svoje živote.

Kad je riječ o akterima uključenim u kreiranje i implementiranje DRR programa u BiH, ne čini se da su uključeni i zainteresovani u mjeri u kojoj bi trebali biti, ili barem u mjeri u kojoj kažu da jesu uključeni. Ključni akteri su, kako je rečeno, policijske agencije i KPZ koji od početka direktno rade sa povratnicima. Nakon njih, važno je naglasiti ulogu socijalnih i zdravstvenih službi, posebno ulogu psihologa koji dobrovoljno rade sa povratnicima, u zatvoru ili nakon zatvora. Službe za socijalni rad se suočavaju sa raznim izazovima u radu sa povratnicima – ženama, djecom ili bivšim zatvorenicima. Službe za socijalni rad, te centri za mentalno zdravlje, nude podršku povratnicima, posebno kada je riječ o redovnim zdravstvenim pregledima. Centri za socijalni rad nude jednokratnu finansijsku podršku u iznosu od 50 KM za zatvorenike nakon odsluženja kazne zatvora. Još jedan ključni akter u ovim programima i inicijativama su porodice, prijatelji i komžije. Ova kategorija je ključna za uspješnu implementaciju intervencija, podršku i postupanje sa povratnicima. Tačnije, porodica se smatra ključnom, osnovni stub u procesu reintegracije i rehabilitacije. Roditelji BiH građana koji su otišli u Siriju i Irak su prošli prilične patnje, uglavnom zbog nemogućnosti da održavaju kontakt sa svojom djecom. Uvijek su im nastojali pomoći, slati novac i nadati se da će preživjeti i vratiti se kući. Za ovu posljednju grupu povratnika, može se reći da su ih roditelji prihvatali. Ali, ono što ostaje upitno jesu budući povratnici, s obzirom da postoji mogućnost neprihvatanja, dovodeći ih u situaciju da nemaju gdje živjeti.

U priručniku RAN Centra izvrsnosti, istaknuta je važnost podrške porodicama povratnika. Tačnije, roditeljima je potrebna „psihološka i ideološka, to jest teološka podrška“. Dalje, u priručniku se spominje da porodice imaju ključnu ulogu u procesu reintegracije povratnika, jer imaju mogućnost da najviše utiču na povratnike pozitivno, pomažući u sprečavanju širenja štetne ideologije nasilnog ekstremizma. Zbog toga se ne smije podcenjivati uloga porodice u procesu reintegracije i rehabilitacije, što je također istaknuto i tokom diskusije fokus grupe: roditelji (i

bližnji-rodbina i prijatelji) su često jedini kontakt koji borci na stranim ratištima imaju u svojoj domovini. Zato je potrebno pružiti podršku porodicama i pojedincima (prijatelji, rodbina) koji mogu pozitivno uticati na povratnike koji se vrate u svoju domovinu. Jedan od naših sagovornika je recimo istakao poteškoće sa kojima se zatvorenici susreću nakon odsluženja kazne, posebno kada je riječ o finansijskoj podršci i pronalasku smještaja, ali i općenito sa društvenom resocijalizacijom. U svjetlu potrebe za deradikalizacijom ili rehabilitacijom povratnika, važnost podrške porodici postaje sve očiglednija. S obzirom da BiH nema zvaničan pristup prema DRR, te nedostatak probacijske službe, uloga neformalnih inicijativa u DRR procesu je opisana kao ključna, s obzirom da za bivše zatvorenike, osim neposrednog društvenog okruženja, nema institucije koja im može pomoći da budu prihvaćeni i omogućiti im smještaj (kod porodice ili prijatelja), pružiti finansijsku podršku i možda ono najbitnije, pružiti emocionalnu podršku tokom njihovog oporavka.

Osim inicijativa Vijeća Evrope i DRR programa u zatvoru prethodno opisanih, potrebno je istaći ulogu stranih vlada, kao što je vlada Holandije, koja je finansirala rehabilitaciju povratnika (kroz IOM) finansirajući poslovne planove povratnika. Ipak, jedan od naših sagovornika je kritikovao ovaj pristup, jer, po njegovom mišljenju, nije ostvaren prvobitni cilj, uzrokujući nepotrebni trošak.

Još jedan ključni akter jeste religijska zajednica, tačnije Islamska zajednica u BiH (IZ). Međutim, jedan od naših sagovornika smatra da uključenost IZ nije potpuno jasna. Uloga IZ u procesu rehabilitacije i reintegracije povratnika je teško ostvariva zbog nezainteresovanosti povratnika za saradnju sa IZ, jer su u procesu radikalizacije i regrutacije, indoktrinirani da odbijaju zvanični Islamski autoritet, kao što su lokalni imami, reisu-l-ulema itd. Povratnici su IZ opisali kao korumpiranu i birokratiziranu, te da im ne dozvoljava da praktikuju Islam na način na koji žele, što se nalazi na listi njihovih razloga za odlazak. Pored toga, čini se da je IZ svjesna ovog odbijanja, te nema namjere da ostvari prisilnu saradnju, iako su potpisali sporazum sa Ministarstvom sigurnosti BiH, početkom 2021., s ciljem poboljšanja ove saradnje. Kako naš sagovornik navodi, istaknut je nedostatak političke volje da se sarađuje sa IZ na ovom problemu. Kroz nekoliko sastanaka, IZ je informisala državne službenike o njihovim postignućima u radu sa određenim brojem povratnika. To uključuje i edukaciju vjerskih službenika, kao i određeni broj projekata i publikacija. IZ je ponudila svoje resurse, znanje i iskustvo, tačnije bilo šta što se može iskoristiti tokom DRR procesa povratnika. Različiti odgovori koje je istraživački tim prikupio o mišljenju i važnosti uloge IZ u DRR procesima se može povezati sa tim što su ovi akteri sarađivali sa različitim grupama povratnika, ali ipak nije razjašnjeno. Međutim, učesnici diskusije fokus grupe su istakli da je saradnja i uključenost IZ jedva postojeća zbog različitih faktora koji utiču na njihov odnos sa povratnicima. Mada, uloga IZ je istaknuta jer bi mogla biti ključna zbog duhovnog savjetovanja i edukacije, time olakšavajući prevenciju radikalizacije koja bi vodila ka nasilnom ekstremizmu.

Teško je opisati postojeće DRR programe jer nisu uniformisani, definisani na državnom nivou. Osim prethodno spomenutih projekata Vijeća Evrope, malo toga se može dodati. Jedan od sagovornika je istakao kako je većina povratnika prepustena samim sebi u procesu rehabilitacije i resocijalizacije. Na ovaj način se jasno vidi manjak posvećenosti državnih vlasti za samim procesom rehabilitacije i reintegracije povratnika (uključujući žene i djecu). Postojeći programi (za žene) uključuju redovne susrete sa psihologozima i službom za socijalni rad, ali su ove aktivnosti na dobrovoljnoj bazi za obje strane, dok zakonom propisane intervencije ne postoje. S tim u vezi, koordinacija i saradnja između ovih ključnih aktera ne može biti opisana kao dobra ili loša, jer je

zainteresovanost obje strane da budu dio ovih programa presudni faktor. Kako lokalna zajednica uglavnom prihvata bivše borce sa stranom ratišta i žene povratnice, strah (posebno za žene) je uglavnom nestao. Ipak, jedan od ključnih izazova se tiče traume/PTSP liječenja koje će vjerovatno biti potrebno, kao rezultat traumatskih iskustava ovih povratnika. S tim u vezi, bilo kakva podrška (posebno emocionalna i psihološka) su ključne.

S druge strane, kako je već rečeno, Član 136 i 207 zakona BiH o Izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera naglašava obavezu nadležnih organa da pruže potrebnu pomoć zatvorenicima nakon odsluženja kazne, s ciljem olakšavanja integracije u društvo i života na slobodi. Ovakva pomoć se uglavnom tiče pronalaska smještaja, liječenja i zaposlenja. Potrebno je da osoblje u KPZ ustanovi kakva vrsta pomoći je potrebna svakom pojedincu, te da te informacije podijeli sa relevantnim institucijama, nakon njihovog izlaska iz zatvora.

Jedan od sagovornika saopštio je istraživačkom timu da su državni organi trenutno u završnoj fazi pripreme dokumenta pod nazivom „Program reintegracije, rehabilitacije i resocijalizacije povratnika“. Aktivnosti opisane u ovom dokumentu su grubo formulisane kako bi se omogućila njihova implementacija na svim nivoima u BiH. Učesnici u kreiranju ovog dokumenta su predstavnici Tužilaštva BiH, OSA BiH, SIPA, Granične policije, MUP oba entiteta (Federacija BiH i Republika Srpska), Policija Brčko Distrikta, te službe za socijalni rad, zdravstvo i obrazovanje, Ministarstvo vanjskih poslova i institucije i organizacije koje se bave ljudskim pravima, kao i stručnjaci u ovim poljima.

Kada je riječ o kapacitetima ključnih aktera uključenih u kreiranje i implementaciju ovih programa, naš sagovornik je istakao da kapaciteti postoje i dostupni su; trenutno ovi akteri rade sa 6 žena i 11 djece povratnika. Dalje ističe kako ovo ne predstavlja velik izazov i da se pronalaze načini u realizaciji ovih programa. Također, očekuje se isti pristup i sa očekivanom novom grupom povratnika. Navodno, nema potrebe za „trošenjem ogromnih suma novca ili mobiliziranja cijelog društva“ u ovim procesima reintegracije i rehabilitacije povratnika.

Kako je spomenuto, još jedan mehanizam razmjene podataka postoji unutar Interresorne radne grupe i Koordinacijskog tima za repatrijaciju i prijem BiH državljanina iz zona sukoba, između policijskih agencija i aktera koji implementiraju DRR programe. Učesnici diskusije fokus grupe su istakli da je saradnja između sigurnosnih i obaveštajnih agencija pokazala uspjeh. S druge strane, saradnja između različitih institucija i aktera, posebno u smislu razmjene podataka, je nedovoljna. Ovakvi nedostaci mogu biti uzrokovani manjom regulacijom: za sada nisu zabilježena nastojanja da se institucionaliziraju metode razmjene podataka.

Dakle, nedostaci po pitanju razmjene podataka su uglavnom rezultat postojećeg zakonodavnog okvira i obaveze zaštite podataka, posebno u komunikaciji između KPZ i tužilaštva. Učesnik u diskusiji fokus grupe – policijski službenik – spomenuo je da ih niko od zatvorskog osoblja/službenika nije službeno kontaktirao po ovom pitanju, pogotovo jer su u pitanju povjerljivi podaci. Štaviše, naglasio je da ovakvi podaci trebaju biti traženi i podijeljeni samo uz dozvolu nadležnih institucija. Ipak, ovaj učesnik ističe da je voljan podijeliti dostupne informacije.

S druge strane, isti sagovornik je spomenuo da policijske agencije nemaju pristup rezultatima procjena rizika od strane osoblja i službenika u zatvoru, nakon što zatvorenici odsluže kaznu. Policijske agencije dobiju samo osnovne informacije kada zatvorenici počinju sa odsluženjem

kazne (ko su, trajanje njihove kazne itd.). Stoga, nedostatak zakonodavnog okvira koji bi olakšao razmjenu sveobuhvatnijih podataka o zatvorenicima, značajno utiče na kvalitet procjena rizika.

7. Ranjive kategorije – žene i djeca

Azinović i Jusić (2016) identificiraju tri kategorije žena Selefjske zajednice u BiH, u odnosu na fenomen stranih terorističkih boraca. Prva kategorija su žene koje odlaze s ciljem da se pridruže svojim muževima, druga kategorija su žene koje ostaju u BiH i odbijaju otići, a treća kategorija su one žene koje odlaze same. Ključni motivi za odlazak ove posljednje kategorije su ideološke prirode i ili s ciljem da pronađu supruga i vjenčaju se u inostranstvu. Tokom intervjuisanja različitih grupa žena muslimanki u BiH, Bećirević (2018, 26) navodi da ove žene smatraju da su žene koje odlaze na strana ratišta „zavedene lažnim obećanjima“. Dalje, ove žene ističu važnost obrazovanja, posebno jer veliki broj žena koje odlaze na strana ratišta nisu dovoljno obrazovane i time su više podložne radikalizaciji; tačnije, mogu previdjeti rane znakove radikalizacije kod svoje djece.

Kako ističe jedan od naših sagovornika, većina žena iz BiH su otišle u Siriju i Irak da budu uz svoje muževe. Neke su otišle svojevoljno, dok su neke bile „žrtve procesa“. Isti sagovornik je spomenuo da je broj žena u BiH koje su bile uključene u procese regrutacije prilično nizak. Korajlić i drugi (2020) ističu kako su radikalizirane žene najčešće „nezrele i mlade“ – osobine koje ih čine značajno podložnim regrutaciji. Ipak, određeni izvori ističu da žene iz BiH uglavnom imaju tradicionalnu porodičnu ulogu u Siriji, dakle domaćice i njegovateljice svoje djece i muževa; ne vjeruje se da su aktivno učestvovale u sukobima.

Stav države prema ženama povratnicama je jasan: ne smatraju se kriminalcima, dakle nisu procesuirane niti osuđene po povratku. Uz to, prilično su prihváćene u društvu, iako se moraju u određenoj mjeri one prilagoditi društvu, a ne obratno. Ipak, uglavnom nisu pokušale pronaći posao, posebno korporativni posao. Sebe smatraju domaćicama, roditeljem koji ostaje kući. Sve i kada bi pokušale pronaći posao, postoji vjerovatnoća da bi ih poslodavci odbijali zaposliti zbog raznih predrasuda.

Kada je riječ o pružanju podrške povratnicama, istraživački tim je informisan o nastojanjima vlasti da pruže pomoć povratnicama, uspostavljajući kontakt između njih i centara za mentalno zdravlje, te za socijalni rad i za obrazovanje. Centri za mentalno zdravlje procjenjuju njihove intelektualne sposobnosti i mentalno zdravlje. Službe za socijalni rad procjenjuju potrebu za socioekonomskom podrškom. Sektor/centri za obrazovanje procjenjuju njihov nivo obrazovanja i potrebe za poboljšanjem. Sve ovo je sa ciljem da ih se pripremi i ohrabri da žive samostalno.

Uz to, procjene zdravlja su se vršile sa grupom povratnica koje su se vratile u BiH 2019. godine. Ove evaluacije i savjetovanja su omogućeni odmah po njihovom povratku. Razgovori koji su se vodili tokom ovih procjena su bili pretežno kratki, vođeni od strane osoblja iz službi za socijalni rad, psihologa i medicinskog osoblja. Tokom ovih evaluacija i pregleda, zabilježeno je da su ove povratnice bile otvorene za saradnju, ali se problem javio sa nedostatkom zdravstvenog osiguranja. Ovo ih dalje sprečava da dolaze na pregledе, što je zaista ozbiljan nedostatak, imajući na umu njihovu dugotrajnu traumu prouzrokovano dugogodišnjim boravkom u zoni aktivnog sukoba. Liječnički pregledi su za cilj imali otkriti bilo kakve probleme sa fizičkim zdravljem,

uključujući infektivne bolesti, ranjavanje ili invalidnost. Što se tiče ove grupe povratnika, niko nije trebao biti hospitaliziran. Devet dana nakon njihovog povratka, opet su izvršeni pregledi i evaluacije. Ovog puta, proces je bio sveobuhvatniji i uključivao je detaljnu analizu i duže razgovore.

Integracija maloljetnika povratnika sa stranima ratišta (troje djece) u sistem školovanja je opisana kao uspješna. Tome doprinosi činjenica da su ova djeca premlada da bi bili radikalizirani u onoj mjeri u kojoj bi mogli predstavljati sigurnosnu prijetnju. Prihvaćeni su od strane svojih vršnjaka i škole, te nisu izdvojeni od drugih učenika tokom pohađanja nastave. Jedan od sagovornika je istakao ulogu učitelja/nastavnika (ali i same škole) kao ključni element u procesima deradikalizacije i rehabilitacije ove djece. O tome koliko je zajednica prihvatile povratnike govor i spremnost ove škole da pruži podršku u procesu rehabilitacije za ovu djecu. Ipak, istraživački tim je dobio informacije da bi dolazak nove grupe povratnika, gdje su djeca uzrasta 10-14 godina, mogao predstavljati značajniji izazov. Potrebna je posebna spremnost na reagovanje na ovaj izazov, od strane nastavnog osoblja, školskih psihologa i pedagoga, s obzirom da ova grupa djece može pokazivati određene psihološke probleme i mogu biti radikalizirani u mjeri koja je značajnija nego kod prethodnih, mlađih povratnika.

Jedan od naših sagovornika je naglasio kako je upis ove djece u matične knjige rođenih jedan od najvećih problema u njihovom procesu reintegracije, uz nedostatak zdravstvenog osiguranja za žene i djecu. Ne postoji nikakvi konkretni dokazi o datumu i mjestu njihovog rođenja, a institucije su zakazale da ovo kroz saradnju riješe.

U konačnici, kapaciteti sistema školovanja po pitanju obuke i spremnosti na rad sa radikaliziranim djecom se čine adekvatnim. Iako obuka nastavnog osoblja nije "sistemska i ciljana na ovu vrstu podrške", njihova spremnost se čini dovoljno dobrom da se nose sa ovim izazovima, kako bi se postigli željeni rezultati tokom deradikalizacije i rehabilitacije. Opisani su kao profesionalci koji imaju potrebnu "društvenu empatiju" koja im omogućava da prepoznaјu djecu kojoj je potrebna podrška, te da istu omoguće.

8. Zaključak

Bosna i Hercegovina, kao tranzicijska država koja se i dalje bori sa posljedicama relativno nedavnog sukoba, još uvijek se suočava sa raznim izazovima i preprekama. Uz mnogo neriješenih pitanja i kontinuiranu institucionalnu disfunkcionalnost, BiH predstavlja plodno tlo za radikalizaciju koja vodi u nasilni ekstremizam, dopuštajući da se štetne ideologije razvijaju i šire. Očigledna je potreba za unapređenjem mehanizama za jačanje nacionalne sigurnosti, uz napredak i poštovanje osnovnih ljudskih prava, te kreiranje kapaciteta koji će državi omogućiti da pruži pomoć onima kojima je to potrebno.

Što se tiče nedostataka DRR pristupa u BiH, glavni zaključci ovog izvještaja se odnose na hitnu potrebu za boljom međusektorskom i međuinstitucionalnom saradnjom, kao i potrebu za minimalnom političkom voljom da se organizira repatrijacija i rehabilitacija boraca sa stranima ratišta. Uz to, važno je istaći nedostatak adekvatnih mehanizama za razmjenu podataka između ključnih institucija. Očigledna je i potreba za izmjenama zakonodavnog okvira. Također, jasno je i da pitanja deradikalizacije, rehabilitacije i reintegracije povratnika ne bi trebala biti isključiva

odgovornost nevladinih aktera ili zajednice. Iako inicijative zajednice zasigurno doprinose DRR procesima, formalizovana institucionalna saradnja i jasan zakonodavni okvir trebalo bi da predstavljaju osnovu za takve procese.

Još jedan problem koji se ističe više puta u ovom izvještaju, odnosi se na edukaciju praktičara koji učestvuju u DRR procesima povratnika i drugih radikaliziranih pojedinaca, a uključuje službe za socijalni rad, kazneno-popravne zavode, te zdravstvo i obrazovanje, sa posebnim osvrtom na mentalno zdravlje. Obični liječnički pregledi su bili omogućeni pri povratku posljednje grupe povratnika, kao i terapije, ali sve ove usluge je potrebno finansirati, uključujući zdravstveno osiguranje. Ukoliko ne postoji zakonski aparat ili određene službene procedure, neadresirana trauma može vremenom izrasti u nešto značajniji problem, ne samo za povratnike, nego i za lokalnu zajednicu, ali i nacionalnu sigurnost BiH.

S druge strane, pomoć koja je pružena povratnicima prije decembra 2019., je prilično ograničena. Iako relevantni zakoni u BiH pokazuju da je država svjesna potrebe za isključenjem povratnika iz ideologije nasilnog ekstremizma i njihovom reintegracijom, posvećenost da se to efikasno implementira je jedva postojeća. Ono što potvrđuje nedostatak ove posvećenosti jeste i nedostatak nove državne Strategije za borbu protiv terorizma. Imajući na umu da bi budući povratnici mogli predstavljati veću sigurnosnu prijetnju, nastojanje da se ovi problemi razriješe treba biti prioritet za državne vlasti u BiH.

Pored navedenih, još jedan od problema jeste nedostatak razmjene podataka između institucionalnih aktera. Državni organi, uz druge relevantne institucije, ne posjeduju prikladne mehanizme ili procedure koje bi omogućile razmjenu podataka. Uz to, postoji i problem sa procjenama rizika, s obzirom da se ove procjene ne dijele između institucija, što značajno otežava realizaciju ovih procedura. Ovo je jedan od ključnih problema, koji može vremenom postati još značajniji, jer se očekuje povratak znatno većeg broja povratnika.

U konačnici, logično formulisan zakonodavni okvir i politička volja da se implementiraju propisane mjere su presudni, kao početna tačka za cijeli proces rada sa povratnicima kroz njihov DRR period. Sljedeći logičan korak jeste osiguranje jasne strategije isključivanja iz ideologije i aktivnosti nasilnog ekstremizma, te rehabilitacije ovih povratnika i drugih radikalnih (bivših) zatvorenika, kao i edukacija osoblja službi za socijalni rad, obrazovnog sistema i zatvora. DRR programi će pokazati puno veći uspjeh i bolje rezultate u budućnosti, ukoliko se prethodno navedeno uspije ostvariti.

Literatura:

Azinović Vlado, Bećirević Edina (2017) *A Waiting Game: Assessing and Responding to the Threat from Returning Foreign Fighters in the Western Balkans*. Izdavač: Regional Cooperation Council, BiH. <https://www.rcc.int/download/docs/2017-11-A-Waiting-Game-29112017.pdf/e31186dab7f32945592bcbe10bd9b180.pdf>

Azinović Vlado, Jusić Muhamed (2016) *The New Lure of the Syrian War: The Foreign Fighters' Bosnian Contingent*. Sarajevo: Atlantska Inicijativa https://atlantskainicijativa.org/wp-content/uploads/Novi_zov_rata_u_Siriji_i_bosanskohercegovacki_kontingent_stranih_boraca.pdf

Bećirević Edina (2018) *Extremism Research Forum –Bosnia and Herzegovina report*. Istraživački projekt finansiran od strane vlade UK. https://atlanticinitiative.org/wp-content/uploads/2018/10/erf_bih_report2.pdf

Korajlić Nedžad, Kržalić Armin, Kržalić Aida, Plevljak Benjamin, Dulaš Imer (2020). *TRAVELLERS TO SYRIA: A Criminological and Security Analysis with Special Focus on Returnees from Syrian Battlefronts*. Izdavač: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu. <https://hedayahcenter.org/resources/travelers-to-syria-a-criminological-and-security-analysis-with-special-focus-on-returnees-from-syrian-battlefronts/>

Pečković Adnan (2018). *Savremeni mladi u bosanskohercegovačkom društvu: izazovi i stavovi po pitanju radikalizacije i ekstremizma*. PRONI Centar za omladinski razvoj <https://doc-10-38-docs.googleusercontent.com/docs/securesc/gdcgvdedshuj0d13nhnc7q4c3m8pi0/v7kvfq6ic4td979g9dvq4de04suthetb/164189425000/01688638437792128719/10694132742083296076/1K4gxPRdTbi3uNrVFnSzYWFw1KwhKm0m?e=download&authuser=0&nonce=e064h37jgsj/u&user=10694132742083296076&hash=f4mlmus2a4c6cithb3jvdprrlb8u1emf>

Vidal Bertran Lurdes (2020). *Mapping the Drivers of Radicalization and Violent Extremism in MENA and the Balkans* u *IEMed. Mediterranean Yearbook 2020*. <https://www.iemed.org/wp-content/uploads/2021/01/Mapping-the-Drivers-of-Radicalization-and-Violent-Extremism-in-MENA-and-the-Balkans.pdf>

Internet izvori:

Trepanić, Aida (2021) *BiH pola godine bez strategije za borbu protiv terorizma*. <https://detektor.ba/2021/08/10/bih-pola-godine-bez-strategije-za-borbu-protiv-terorizma/> pristup: 17.1.2022.

Zvanična web stranica Vijeća Evrope, Evropska Unija. "Program reforme zatvora". <https://pip-eu.coe.int/en/web/bih-prison-reform-programme/home> pristup: 25.01.2022.

Zvanična web stranica Vijeća Evrope, Sarajevo, BiH. "Podrška reintegraciji nasilnih i ekstremističkih zatvorenika u Bosni i Hercegovini" <https://www.coe.int/en/web/sarajevo/podrska-reintegraciji-nasilnih-i-ekstremnih-zatvorenika-u-bosni-i-hercegovini> pristup: 25.01.2022.

Zvanična web stranica Ministarstva sigurnosti BiH. Strategija BiH za prevenciju i borbu protiv terorizma 2015-2020. <http://msb.gov.ba/dokumenti/strateski/default.aspx?id=12786&langTag=bs-BA> pristup: 27.01.2022.

Drugi dokumenti:

Krivični zakon BiH https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Krivicni_zakon_BiH.pdf

Zakon BiH o Izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera <https://www.paragraf.ba/propisi/bih/zakon-bosne-i-hercegovine-o-izvrsenju-krivicnih-sankcija-pritvora-i-drugih-mjera.html>

Službeni glasnik BiH, dokument br. 63/21 (2021). Odluka o imenovanju Koordinacionog tima zarazvijanje sistema i procedura povratka i prihvata državljana Bosne i Hercegovine iz zone sukoba Sirije i Iraka. <http://www.sluzbenulist.ba/page/akt/LrdFKe9IBV4=>

